

तरकारी उत्पादनले ग्रामीण कृषकको जीवनशैलीमा पारेको प्रभाव
(लाहाचोक गा.वि.स., कास्कीमा आधारित समाजशास्त्रीय अध्ययन)

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
पृथ्वीनारायण क्याम्पस समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग स्नातकोत्तर
तह दोस्रो वर्षको समाजशास्त्र विषयको
प्रयोजनका लागि प्रस्तुत
शोधपत्र

शोधकर्ता

चित्र कुमारी बराल

रोल नं. : ४८/०६७

त्रि.वि. दर्ता नं.९-२-२९६-३३२-२००७

त्रिभुवन विश्व विद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस
पोखरा
२०७३

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
TRIBHUVAN UNIVERSITY

पृथ्वीनारायण क्याम्पस
PRITHWI NARAYAN CAMPUS
Department of Sociology/Anthropology

पत्र संख्या :
Ref No.

भीमकाली पाटन, पोखरा, नेपाल
Bhimkali Patan, Pokhara, Nepal

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, पृथ्वी नारायण क्याम्पस, मानविकी सङ्काय अन्तर्गत समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागद्वारा स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको समाजशास्त्र विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि मेरा निर्देशन र सुपरीवेक्षणमा चित्रकुमारी बरालले “तरकारी उत्पादनले ग्रामीण कृषकको जीवनशैलीमा पारेको प्रभाव” (लाहाचोक गा.वि.स. वडा नं. ६, ७ मा आधारीत समाजशास्त्रीय अध्ययन) शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार पार्नु भएको हो । यो शोधपत्र सम्बन्धी उहाँको कार्यप्रति म सन्तुष्ट छु । प्रस्तुत शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

(शान्ति भूसाल)

शोध निर्देशक

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा ।

मिति : २०७३/०४/१९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
TRIBHUVAN UNIVERSITY

पृथ्वीनारायण क्याम्पस
PRITHWI NARAYAN CAMPUS
Department of Sociology/Anthropology

पत्र संख्या :
Ref No.

भीमकाली पाटन, पोखरा, नेपाल
Bhimkali Patan, Pokhara, Nepal

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत पृथ्वीनारायण क्याम्पस, समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको समाजशास्त्र विषयको शोधपत्रको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि छात्रा चित्रकुमारी बरालले तयार गर्नु भएको “तरकारी उत्पादनले ग्रामीण कृषकको जीवनशैलीमा पारेको प्रभाव” (लाहाचोक गा.वि.स. वडा नं. ६, ७ मा आधारीत समाजशास्त्रीय अध्ययन) शीर्षकको यो शोधपत्र स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहरिएकाले शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृति प्रदान गरिएको छ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

.....
शान्ति भूसाल
शोध निर्देशक

.....
शान्ता कुमारी खत्री
बाह्य परीक्षक

.....
सुर्यभक्त सिग्देल
विभागीय प्रमुख
मिति : २०७३/०४/१९

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरा, मानविकी संकाय समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागको स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि यो शोधपत्र तयार पारिएको छ । यो शोधपत्र लाहाचोक वडा नं. ६ र ७ मा तरकारी उत्पादनमा लागेका ग्रामिण कृषकको जीवनशैलीमा पारेको प्रभावको बारेमा अध्ययन गरी त्यस क्षेत्रमा भएको तरकारी उत्पादनको अवस्था र तरकारी उत्पादनतर्फ आकर्षित हुनुका कारणहरू, तरकारी उत्पादनले कृषकको आर्थिक अवस्थामा पारेको प्रभाव, तरकारी उत्पादनले कृषकको सामाजिक जीवनमा आएको परिवर्तन र तरकारी खेतीबाट कृषकको जीवनस्तरमा भएको रुपान्तरण पत्ता लगाउने उद्देश्य राखी अध्ययन गरिएको हो ।

प्रस्तुत शोधपत्रका शोधनिर्देशक तथा यस क्याम्पसका मानविकी संकाय समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागका पूर्व प्रमुख आदरणीय गुरु शान्ति भूसालज्यूले आफ्नो विशेष अनुभवद्वारा यस अनुसन्धान कार्यलाई सरल एवम् गहनतापूर्वक सम्पन्न गराउनमा विशेष भूमिका निर्वाह गर्नुभएको हुँदा यसका निमित्त म उहाँप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु ।

यस अध्ययनको सिलसिलामा अध्ययन क्षेत्रमा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने क्रममा जवाफ दिनुहुने सम्पूर्ण कृषकहरू प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । उहाँहरूको सहयोग विना यो शोधपत्र अपुरो हुने थियो । साथै शोधपत्र तयार गर्न सहयोग पुऱ्याउने मित्रहरू, दाजुहरू र परिवारका सम्पूर्ण सदस्यप्रति म आभारी छु । अन्तमा यस प्रतिवेदनलाई कम्प्युटर टाइपिङ्ग एवम् सेटिङ्ग गरिदिनुहुने जेरोन कम्प्युटर सोलुसन पोखरा-३ नदीपुर प्रति पनि धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

.....
चित्रकुमारी बराल

बिषय सूची

शीर्षक	पृष्ठ
सिफारिस पत्र	I
स्वीकृति पत्र	II
कृतज्ञता ज्ञापन	III
विषय सूची	IV
तालिका सूची	VII
शोधसार	VIII
अध्याय एक: परिचय	१-८
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	४
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	५
१.४ अध्ययनको महत्व	६
१.५ अध्ययनको सिमा	६
१.६ विशेष शब्दावलीको परिभाषा	७
१.७ अध्ययनको सङ्गठनात्मका ढाँचा	८
अध्याय दुई :साहित्यिक पुनरावलोकन	५-१८
२.१ सैद्धान्तिक समिक्षा	९
२.१.१ कृषि सम्बन्धी अवधारणा	९
२.१.२ तरकारी उत्पादन प्रविधि	१०
२.१.३ विकासमा महिला	११
२.१.४ महिला र विकास	११
२.१.५ जेण्डर र विकास	११
२.२ पूर्व अध्ययनको समिक्षा	१२
२.३ अवधारणात्मक खाँका	१६
अध्याय तीन: अध्ययन विधि	१९- २३
३.१ अध्ययन क्षेत्र छनोटको औचित्य	१९

३.२ अनुसन्धानको ढाचाँ	१९
३.३ तथ्याङ्कको प्रकृति र स्रोत	१९
३.४ समग्रगता र नमूना छनोट विधि	२०
३.५ पूर्व परिक्षण	२०
३.६ प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलन विधि	२०
३.७ अध्ययन अवधिका कठिनाई	२१
३.८ तथ्याङ्क प्रस्तुतिकरण र विश्लेषण	२२

अध्याय चार: अध्ययन क्षेत्रको परिचय तथा सामाजिक, आर्थिक विशेषता २३-२९

४.१ अध्ययन क्षेत्रको सामाजिक परिचय	२३
४.२ आम्दानीका अन्य स्रोतहरू	२७
४.३ उत्तरदाताको जातिगत विवरण	२४
४.४ उत्तरदाताको भाषागत विवरण	२४
४.५ उत्तरदाताको धार्मिक अवस्था	२५
४.६ उत्तरदाताको उमेरगत विवरण	२६
४.७ उत्तरदाताको शैक्षिक अवस्था	२७
४.८ उत्तरदाताको पारिवारिक संरचना	२७
४.९ उत्तरदाताहरूको कृषि बाहेक अन्य पेसा	२८
४.९.१ उत्तरदाताहरूको कृषि बाहेक अन्य पेसा	२९

अध्याय पाँच: अध्ययन क्षेत्रमा तरकारी उत्पादन र परिवर्तनको अवस्था ३०-४४

५.१ तरकारीको महत्व	३०
५.२ तरकारी उत्पादनको अवस्था	३१
५.३ तरकारीका लागि उत्पादन गरिने मुख्य वालीहरू	३२
५.४ उत्तरदाताहरूमा जमिनको अवस्था	३२
५.५ उत्तरदाताको जमिनमा स्वामित्वको अवस्था	३३
५.६ जमिनमा लगाउने उत्पादनका किसिम	३४

५.७ तरकारी उत्पादनमा लाग्ने प्रेरणा	३५
५.८ तरकारी उत्पादन नै रोज्नुको कारण	३५
५.९ तरकारीको किसिम र आम्दानी बढी	३६
५.१० मल बिउ र प्रविधिको प्रयोग	३७
५.११ मासिक आम्दानी	३८
५.१२ आम्दानी केमा खर्च गर्छन्	३९
अध्याय छः तरकारी उत्पादनले कृषकमा पारेको प्रभाव	४५-५१
६.१ खर्च गर्ने निर्णय कसले राख्छ	४५
६.२ तरकारी बेच्न को जान्छ	४६
६.३ कुनै संघ संस्थामा आवद्ध	४७
६.४ तरकारी उत्पादनले पारेको प्रभाव	४८
६.५ उत्पादनशील आएको परिवर्तन	४९
६.६ तरकारी खेतीबाट कृषकको सामाजिक र आर्थिक जीवनस्तरमा आएको रूपान्तरण	५०
अध्याय सातः सारांश, निष्कर्ष र सुझावहरू	५२- ५५
७.१ अध्ययनको सारांश	५२
७.२ अध्ययनको निष्कर्ष	५४
७.३ सुझावहरू	५४
सन्दर्भ सामाग्रीहरू अनुसूची	

तालिका सूची

तालिका	पृष्ठ नं.	
४.१	उत्तरदाताको जातजातिको अवस्था	२४
४.२	उत्तरदाताको भाषागत विवरण उत्तरदाताको सङ्ख्या	२५
४.३	उत्तरदाताको धार्मिक विवरण	२६
४.४	उत्तरदाताको उमेरगत विवरण	२७
४.५	उत्तरदाताको शैक्षिक विवरण	२८
४.६	उत्तरदाताको परिवारको स्वरूप	२८
४.७	उत्तरदाताहरूको कृषिको अलवा अन्य पेसा	२९
५.१	तरकारी उत्पादनको लागि मौसमी तथा बेमौसमी महिनाहरू	३१
५.२	उत्तरदाताहरूमा जमिन हुने र नहुनेको जातजातिको अवस्था	३२
५.३	जमिनमा स्वामित्वको विवरण	३३
५.४	उत्पादनका प्रकारहरू	३४
५.५	तरकारी उत्पादनमा प्रेरणाको स्रोत	३५
५.६	तरकारी उत्पादनमा आकर्षणका कारण	३६
५.७	मल बिउ र प्रविधिको प्रयोग	३७
५.८	उत्तरदाताको मासिक आम्दानीको विवरण	३८
५.९	खर्चको विवरण	३९
६.१	उत्तरदाताको खर्चको निर्णय	४६
६.२	तरकारी बेच्ने व्यक्तिको विवरण	४७
६.३	संस्थामा आवद्ध कृषकहरूको विवरण	४८
६.४	कृषकहरूमा उत्पादनको प्रभाव	४९
६.५	कृषकका जीवनमा आएका परिवर्तनका पक्षहरू	५०
६.६	कृषकको जीवनस्तरम भएको रूपान्तरण	५१

शोधसार

प्रस्तुत शोधपत्र “तरकारी उत्पादनले ग्रामिण कृषकको जीवनशैलीमा पारेको प्रभाव” सम्बन्धी शीर्षक अन्तर्गत कास्की जिल्लाको लाहाचोक गा.वि.स. वडा नं. ६ र ७ क्षेत्र भित्र सिमित रही अध्ययन गरिएको छ । तरकारी उत्पादनले ग्रामिण कृषकको जीवनशैलीमा कस्तो प्रभाव पारेको छ, कृषकहरू तरकारी उत्पादनतर्फ कसरी आकर्षित भए तथा तरकारी उत्पादनबाट ग्रामिण कृषकको सामाजिक, आर्थिक अवस्थामा कस्तो प्रभाव पारेको छ, केलाउने जस्ता उद्देश्यहरू राखेर अध्ययन गरिएको थियो ।

अध्ययन गर्ने क्रममा लाहाचोक गा.वि.स. वडा नं. ६ र ७ मा रहेको ११७ घरधुरीमध्ये बाट १०२ वटा घरधुरीलाई उद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधिको प्रयोग गरी त्यसमध्ये महिला ७६ जना र पुरुष २६ जनालाई उत्तरदाताको रूपमा छनोट गरिएको छ । नमुना छनोटमा परेका कृषक, कृषक समूहका पदाधिकारी तथा कृषि प्राविधिकसँग प्रत्यक्ष रूपमा भेटेर अन्तरवार्ता अनुसूची, वैयक्तिक अध्ययन र अवलोकन विधिबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरियो । सङ्कलित तथ्याङ्कहरूलाई तालिकीकरण, प्रस्तुति र विश्लेषण गर्दा लाहाचोक गा.वि.स. ६ र ७ मा रहेको जनसङ्ख्याको ७५.५ प्रतिशतले तरकारी उत्पादन गरिएको र कृषि पेशालाई नै अपनाइएको पाइयो । व्यवसायिक तरकारी खेतीअन्तर्गत मौसमी तथा बेमौसमी तरकारी उत्पादन गरी विक्री गरेको पाइयो । तरकारी लगाउने कार्य, तरकारी टिप्ने कार्य, मूल्य निर्धारण गर्ने र बेच्ने कार्यमा महिला सहभागिता रहेको पाइयो । तरकारी व्यवसायबाट आमदानीमा वृद्धि भएको, जीवनस्तरमा सुधार आएको, समयको सदुपयोग भएको तथा तरकारी उत्पादन समूह जस्ता सामाजिक संस्थाहरूको स्थापना र विकास भएको पाइयो ।

तरकारी खेती गरेको आमदानी बढाउन सफल भएपछि उत्पादकमा उत्साह बढेको र कृषकहरू तरकारी उत्पादन तर्फ आकर्षित भएको पाइयो र कृषि पेशालाई सम्मानित पेसाका रूपमा हेर्न थालिएको, परम्परागत रूपमा महिलाहरूले मात्रै गर्दै आएको यो पेसामा पुरुषहरू पनि सहभागी हुन थालेको र तरकारी व्यवसायले कृषकहरूको जीवनशैलीमा सकारात्मक प्रभाव पारेको निष्कर्ष यस अध्ययनमा निकालिएको छ ।

नक्सा

